

כתובת יהודית-יוונית מארץ-ישראל

מאת משה שנבה

באוסף של הפטריארך היווני בירושלים ראיתי כתובת יהודית שעוד טרם נתפרסמה ברבים כל כמה שאני יודע. זכיתי לבדוק את הכתובת במקום, להעתיקה העתקת טביעה בנייר ולעייין בה עיון מדוקדק. היא סותתה סתות נקי ומחושב מאוד על לוח שיש יפה השלם משלושת צדדיו, ורק מלמטה הוא שבור; אמנם, בשטח הריק שמתחת לכתוב. רוחב הכתובת למעלה הוא 49 ס"מ; ארכה מימין 26 ס"מ ומשמאל 24 ס"מ; מלמטה, כשמודדים לאורך קו השבר, רחבה 66 ס"מ. מסביב לכתובת סותתה מלמעלה ומשני הצדדים רצועת מסגרת משוקעת, שרחבה 1.2 ס"מ והיא רחוקה 2.5 עד 3 ס"מ משפת הלוח בחלקי השלמים. בחלק התחתון השבור לא ניכר אם רצועת המסגרת הקיפה גם אותה. גובה האותיות הוא 5 ס"מ.

וזה לשון הכתובת:

ΙΑΚΚΩΒΟΥ ΔΑΚΚΑΙΟΥ

Ἰακώβου Δακκαίου

ΓΑΔΗ

Γάδη

היינו: ליעקב (בן) דסאיוס (בן) גדי. לפנינו איפוא כתובת קבר מאותו הטיפוס של הכתובת היהודית, המונה שלושה דורות, שדנתי עליה במאמרי: שתי כתובות משולשות יהודיות מטורלוסה ומקיסרין⁽¹⁾. אמנם בכתובת מטורלוסה אנו קוראים $\text{Ἰώσηπος Ἰακώβου Ζαχαρία}$, היינו שם המת בא בנומינטיווס ושם אביו וסבו בגיניטיבוס. אך הכתובת ההיא חקוקה על צעם ארון המת, ואילו זו הנדונה כאן חרותה על לוח שנקבע בוודאי לפני קבר רגיל או מבטוליאום. בניין המשפט בכתובת היא אליפסה. יש להשלים מלה כל שהיא, המציינת קבר, וכל קורא שקרא את הכתובת היה עשוי להשלימה מעצמו⁽²⁾. השם יעקב רגיל ביותר בא"י, בברית החדשה, בתלמוד ובכתובות היהודיות⁽³⁾; ביחוד שכיח הוא בקיסרין ובבית-שערים⁽⁴⁾. שמו של האב מתגלה כאן בפעם הראשונה באפיגראפיה ואיני יודע רע לו. בשם דומה לזה, Δακκίων , נקרא יהודי אחד מטריכיאה, שחי בימי מרד החורבן והיה אחד מפקידיו של המלך אגריפס. יוסף פלאוויוס שלח אותו ואת ינאי בן לוי אל המלך⁽⁵⁾. בספרו של פרייזיגקה אין

(1) ר' תרביץ י"ג, ע' 245 ואילך.

(2) ר' דוגמה לכך בכתובת מיפא, ספר היישוב, מס' 16: $\text{Θεωδόδου Ἡσυχίου Κυρῆλλου}$.

שגם בה יש להשלים: (קברו של).

(3) חומר על מציאות השם במקורות הנ"ל הבאתי במאמרי הנ"ל, ע' 246. כתובת חדשה מקיסרין,

שבה מצוי השם הזה, מצוטטת במאמרי: כתובת יהודית משקמונה וסעויות סתחים בה ובכתובות אחרות מא"י, תרביץ ט"ו (המאמר נמצא בדפוס).

(4) ר' מה שהערתי בידיעות ה', ע' 81.

(5) ר' חיי יוסף, § 131. Δάκκος אחד צוטט בספרו של Pape-Benseler, שלפיו נזכר הוא

בחיבורו של Fabretti, p. 17., n. 75.

השם נזכר 6). כמובן, אפשר לנסות לפרש את השם לפי היסוד $\delta\alpha\sigma\upsilon\varsigma$, אולם אין הדבר ודאי. הואיל ושני השמות האחרים ממשפחה זו הם יהודיים, ושם זה אין לו רע, אפשר אולי לחפש — אמנם בדרך השערה בלבד — את יסודו גם בשמות היהודיים. האם מן הנמנע לשער שלפנינו השם דוסי — דוסאי, המצוי בספרות התלמודית, בשינוי צורה? השם הזה שהוא קיצור של $\Delta\omega\sigma\acute{\iota}\theta\epsilon\omicron\varsigma$, הנמצא גם בצורת $\Delta\omega\sigma\acute{\iota}\theta\epsilon\omicron\varsigma$ (7), יהודים רבים נקראו בו (8). שם זה נתקצר בצורת $\Delta\omega\sigma\acute{\alpha}\varsigma$ (9). דוסיתיאוס הוא תמורת תוכן לשם העברי יונתן, נתניהו, נתן וכדומה. הצורות התלמודיות דוסא — דוסתא — דוסתאי הן טרנסקריפציות עבריות של $\Delta\omega\sigma\acute{\alpha}\varsigma$ — $\Delta\omega\sigma\acute{\alpha}$ — $\Delta\omega\sigma\acute{\iota}\theta\epsilon\omicron\varsigma$ אגב קיצור מה. על קיצורים אלה בסיווים α או $\acute{\alpha}$ אין צורך להתעכב; הם נעשו רגילים כל־כך בפי היוונים וכן בפי היהודים, דוברי יוונית, עד־כִּי הועברו אפילו לשמות בעלי־מקצוע, גם באי (10). השם דוסא מצוי בתלמוד החל מאמצע המאה הא' אחרי ספה"ג: דוסתאי איש כפר יתמה, שהוא תנא של הדור הראשון (11); ר' דוסא בן הרכינוס (ארכינוס) הוא תנא של הדור הראשון והשני (12); אחד האמוראים נקרא בשם דוסאי סבא (13); שני דוסא בן טבת (14); ואחר דוסתאי אבוה דר' אפטוריקי (15). בשם זה נקרא גם בנו של רב סעדיה גאון, דוסא בן סעדיה גאון. במסורת התלמודית מצוי איפוא השם בצורות דוסא — דוסאי — דוסתאי (16). עכ"פ יש עדות על מציאות שם זה החל מתחלת המאה הא' אחר ספה"ג עד ה'ה'. אמנם כתבי־היד של התלמוד, כל כמה שידוע לי, כותבים את השם דווקא ביו"ו, דוסא (17). חברי ד"ר מלמד העיר לי, בתשובה על שאלתי, שרק בפי התימנים נשמע דוסא (18). עכ"פ אין זה מן הנמנע לראות ב־ $\Delta\alpha\sigma\sigma\alpha\acute{\iota}\omicron\varsigma$ תעתיק של הצורה

- Dasantilla אחת מסלונה נזכרת בספר של Diehl, *I.L.C.V.*, 432, 5a ו־Dassianus (6)
 1506a. אנשים הנקראים בשם זה התייחסו ומפגניה על ' *Thes. Ling. Lat. — Onom.* III 55, 27 sqq.
 בספרו של דיהל, שם, מס' 555 — Dassiolus ו־Dassius [3890C adn.]. אולם כל השמות האלה אינם קשורים כנראה אל $\Delta\alpha\sigma\sigma\alpha\acute{\iota}\omicron\varsigma$.
- (7) על פרייזינגה, *Namenb.*, s. v. הוא רגיל גם בין היוונים במצרים בתקופת התלמאית.
 (8) חומר לענין בפפירוסים מובא בספרו של Leo Fuchs, *Die Juden Aegyptens in ptolemaeischer u. roemischer Zeit*, Ss. 144 foll.
 (9) על שם, ע' 145. כך מפרשה גם Milka Cassuto, *L'onomastico Greco-Giudaica*, p. 93 (התייחס שלה לא נתפרסמה, והיא הואילה בטובה להמציאה לי). בספרה נאסף החומר, הנוגע לקבוצת שמות אלה, כל כמה שהיה בנמצא עד שנת 1930; ר' מפתח s. v.
 (10) ר' דוגמה מיפו, ספר הישוב, ערך יפו, מס' 21, יהודי מוכר קינמון נקרא $\mu\upsilon\mu\upsilon\nu\acute{\alpha}\varsigma$, שהוא הקיצור של $\mu\upsilon\mu\upsilon\nu\omega\sigma\tau\acute{\omega}\lambda\eta\varsigma$; ור' הספרות שציטטתי שם. גם לשם עצם פרטי די ברמו $\text{Ἀλεξᾶ} — \text{Ἀλεξᾶνδρος}$ קיצור של Ἀλεξᾶνδρος .
 (11) משנה ערלה פ"ב, מ"ה.
 (12) נגעים פ"א, מ"ד; כתובות פ"ג, מ"א; ר"ה פ"ב, מ"ח (ע' ירוש' יבמ' ספ"א, ג', סע"א).
 (13) ירוש' חגיגה פ"א, ע"ו, ע"ד.
 (14) שהש"ר ז', י"ג.
 (15) תול' ס"ד, ע"ב.
 (16) גם הצורה דוסטא מצוייה במסורת — ב"ר סס"ד, 702,3 (לפי הוצ' תיאודור — אלבק).
 (17) בכתובות בית־שערים (מס' 49) מצוייה צורה $\Delta\omicron\Upsilon\text{CH}$, שהיא אולי העתק של דוסי. על פרטי הענין אודן בספרי: בית־שערים I, 2, בהערות לכתובת.
 (18) הוא שהעיר גם כן שהשם נסא שכח עד היום בין היהודים הספרדיים.

השמית דסאי, אגב סיום ייוני הנאות לצורה זו. תהליך הפוך, החלפת α ב־ σ , אנו מוצאים בכחובת יהודית ממצרים (19) שבה נמצא השם Cομοῦλος . כשם שנשמע השווא הנע של הברת הפתיחה בתעתיק זה, הותאם אל התנועה שאחריה, ונעשה שרוק יותר, כך אפשר לשער כי התרחבה ה־ σ תחת השפעת התנועה הפתוחה שבסיום ונהפכה ל־ α . צורת השם היוונית שלפנינו Δασσαῖος , היא צורה משנית, שנתגלגלה מן הצורה Δασᾶ — Δωσᾶ , אגב הסיימ αῖος . העובדה שבבית־שערים (כחובת מס' 49) (20) מצוי הכתיב Δουση , השווה אולי למבטא, $\langle \lambda \rangle \sigma \langle \lambda \rangle < \Delta$ (החלפת η ו־ λ) רגילה מאד בתקופה זו, אולי תרשינו לשער שהצורות דוסא, דוסאי, דוסי היו קיימות זו ליד זו, וגם אולי הצורה דסא, ואף דסאי ודסי, שביטאון הן דסי הן דסי.

השתלשלות אנאלוגית אנו מוצאים גם בשמות עבריים אחרים. כך למשל השם יונאי—יני—יני, הנכתב בספרו של יוסף פלאויוס בצורת Ἰανναῖος או Ἰανναῖος , דווקא אגב הכפלת ה־ ν (21). ינאי הוא קיצורו של יונתן, כך סובר גם דלמן (22). תנועת σ שבצורה המקוצרת נהפכה לפתח, הנוֹן נכפלה, ונתקבלה צורת־שם מקבילה לדסא—דסאי—דסי. השם ינאי רגיל מאד בתקופת התנאים והאמוראים.

כדאי לציין שהצורה יוסף, שנהפכה לְיוסי ויוסא—יוסה בתלמוד, נהפכה גם היא אגב הבהרת ה־ σ לְיסי (23). כדאי להשוות גם תודרוס שנהפך לתדי. מתקבל על הדעת ששמות כמו גדי—גדא Γαδδαῖος (24), סבא— Cαββαῖος (25) הקלו על יצירת צורות כמו

(19) ר' פרייזיגקה, *Sammelb.* כרך I, מס' 9: $\text{Σαββαταῖος Σομοῦλου}$ (שבתאי בן שמואל). והשווה כחובת מחל אל־יהודיה *J. G. Milne, Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire, Greek Inscr., No. 9253* $\text{Cομοῦλος Δωρᾶτος: ἑgyptiennes du Musée du Caire, Greek Inscr., No. 9253}$ (שמואל בן דוראס). גם בבית שערים נקרא יהודי אחר (בכחובת שנמצאה בקרבת ביה"כ) בשם: ὀββ Σουμοῦλος — רב שמואל (ועי' מאמרי בידיעות ט', ע' 22).

(20) ר' לעיל, הערה 17.

(21) ר' Schlatter, *Die hebr. Namen bei Josephus*, ע' 62, המדגיש שיש לשמור על ה־ ν הכפולה בכתיב השם היווני. מלבד המלך אלכסנדרוס ינאי נזכר באוטוביוגרפיה של יוסף פלאויוס, סעיף 131, $\text{Ἰανναῖος ὁ τοῦ Ἀηοῦ}$ מטריכיאה (שמו Ἀνναῖος במלח' ב', סעיף 597). עי' גם פרייזיגקה, *Namenb.* ערך Ἰάνν וְעוד, ע' 522 ברשימות השמות העבריים והפיניקיים. אמנם, הוא מניח שהצורות האלה הן גם קיצור של יונתן ולא של יונתן בלבד.

(22) ר' Dalmann, *Gramm. d. jud.-pal. Aramaeisch*, S. 179, וכן במלוגו ערך יני.

(23) ר' מה שהעתי על צורות השם יוסף בידיעות ה', ע' 80 ואילך.

(24) ר' Lewy, *Wörterb. z. Talmud*, s. v. Ἰασηῖος . יהודי נמצא במצרים, עי' פוקס שם,

ע' 135, ערך Ἀβιῦτας .

(25) ר' פוקס שם, ע' 140; השווה יוסף פלאויוס, קדמ' י"ג, סעיף 75. האם אפשר לשער כי Μενναῖος , הנזכר בספרו של יוסף פלאויוס (עי' קדמ' י"ד, סעיף 307), אביו של יוסף שהוא אחד משליחי היהודים שבא"י אל אנטוניוס, וכן $\text{Μανναῖος (Μαννέος) ὁ Λαζάρου}$, יהודי מירושלים, מלחמ' ה', סעיף 567, ששם מקוצר ממנו (Μανναῖος וכו')? אם נכונה העשרה זו יש להניח שהיה קיים שם מְנִיא (כך נקראים אמוראים אחדים) ומנאי. על האחרון אולי מעידה הצורה היוונית שנשמרה בספרי יוסף פלאויוס. איני מעז לקבוע, אם יש לחשוב על קיצור זה גם את מנאס, הנזכר באוסטרקון ארמי מראשית התקופה הרומאית [REJ 45 (1913), pp. 16—23]; בבה"ח לוקאס ג', ל־א נזכר Μεννά . אחרת סובר דלמן,

Gramm., ע' 179.

Δασσαίος—Ἰανναῖος יני-דסא. אם כן חושב אני שפרושנו לדסא Δασσαίος יכול להחשב כקרוב לוודאי.

השם ΓΑΔΗ הוא Γάδη מובא כאן כ-indeclinabile; הכוונה כמובן לגניטיוס. בצורות השם גדי הנמצאות בספרות ובכתובות טיפולתי במאמר אחר שדן בכתובת מדרום א"י, אשר בה נזכר השם גדוס (Γάδος) (26). עתה אוכל להוסיף עוד צורה שלא ידעתי כשדנתי בכתובת הנ"ל, והיא Γαδδαίος. השם נזכר בפפירוס ממגדול (27). הצורה הנוספת הזאת מאפשרת לשער שהיתה מצוייה גם הצורה גדאי, אבל לעת עתה אין לנו עדות על צורה בעברית-ארמית, מכל-מקום אם נביא בחשבון את החומר המובא לעיל על צורות דומות (דוסא—דוסי—דסאי וכדו'). נוכח להיות בטוחים כי אמנם היתה מצויה גם צורת גדאי. הצורה גדיא יכולה להחשב לצורה מורחבת של גדי.

אשר לתאריכה של הכתובת הנדונה בזה, הנה לפי צורת האותיות הגבוהות והפשוטות ללא קווי קישוט, ה-A שקו הערב שלה עשוי γ , ה-C החרמשית, הרחוקה מלהיות חצי עגולה (אלא רק קשת שמאלית חלקית), ה-B וה-Ω, מסתבר כי יש לקבוע את זמנה מאמצע המאה ה' אחר ספה"ג עד אמצע הג' בקירוב. השמות אינם סותרים קביעה זו. מקום הימצאה של הכתובת אינו ידוע. לפי השם יעקב אפשר היה אולי לשער שהיא מקיסרין, כי עדינה נמצא השם שלוש פעמים בכתובות קיסרין (28), ובעיקר מפני שידוע כי רבות מן הכתובות שבידי הפטריארך היווני מוצאן מקיסרין, אמנם, אין להחליט על כך בוודאות.

(26) ידיעות י', ע' 79 ואילך.

(27) מזכיר אותו פוקס בספרו תנ"ל, ע' 136, בין השמות היהודיים הוודאיים ומרמז למה שאמר בענין זה Schuerer, כרך III, ע' 45. לדעתו השם ארמי, והוא משווה אותו לבדאי שבבבלי כתוב 'ק"ה, ע"א. (28) ר' ספר הישוב, קיסרין, ע' 150, מס' 70; ע' 179, מס' 73; ועוד כתובת שפרסמתיה במאמרי הנזכר בהערה 3.

Damnatio Memoriae *

בכתובת ארצישראלית

מאת א. רבינוביץ

בחצר של בית היתומות הסורי בירושלים נמצאת אבן מיל רומאית ועליה חקוקה כתובת לטינית.

האבן נמצאה בשנת 1900 בקירוב במושבה הגרמנית ווילהלמה, והחוקר דלמאן פרסמה לראשונה עם פירוש קצר בשנת 1908 (1); וזו לשון העתקתו:

* הגני מכיר טובה הרבה למורי פרופ' מ. שובה, אשר הדריכני בשבילי המחקר הזה בסמינריון האפיגרפי שלו.